

tipovi migracije radnika u jugoslaviji

maria oliveira-roca

institut za društvena
istraživanja sveučilišta
u zagrebu,
zagreb, jugoslavija

Rad sadrži teoretsku raspravu o definiciji i tipizaciji redovite migracije radnika (tj. odlazak u mjesto rada i dnevni, tjedni ili rjeđi povratak u mjesto stalnog stanovanja), te pregled razvoja proučavanja ovog fenomena u Jugoslaviji i glavna obilježja različitih tipova redovite migracije radnika na osnovi popisnih podataka iz 1971. i 1981. Analizirana je redovita migracija unutar općina, između općina iste republike odnosno pokrajine i između republika odnosno pokrajina. Ustanovljeno je da su razlike u razini razvijenosti republika i pokrajina glavni faktor koji utječe na intenzitet i pravac triju glavnih tipova redovite migracije. U razvijenim krajevima dnevna migracija prevladava na svim relacijama, dok u privredno nedovoljno razvijenim republikama i pokrajini Kosovo dnevna migracija ima izrazito lokalni karakter, što je odraz loših prometnih veza i izolacije naselja zbog geografskog položaja. Važan faktor u razlikovanju intenziteta međurepubličko-pokrajinske migracije je i tradicija koja se odražava u lančanoj migraciji.

U Jugoslaviji je 1981. godine 42% radnika u društvenom i privatnom sektoru bilo zaposleno izvan mjesta stalnog stanovanja. To su uglavnom dnevni migranti: čak svaki treći radnik u zemlji! Većina dnevnih migranata radi u industriji i rudarstvu dok najviše ima tjednih i privremenih migranata u građevinarstvu. Pretežno se radi o radnicima muškarcima zaposlenim u proizvodnim zanimanjima. Migrantkinje uglavnom rade u neproizvodnim zanimanjima, a dnevno se vraćaju u mjesto stalnog stanovanja.

Glavni zaključak na temelju analiziranih podataka i postojeće literature je pretpostavka da u razvijenim krajevima prevladavaju tzv. **prigradski alohtoni dnevni migranti** dok su u manje razvijenim regijama najbrojniji **izvangradski autohtoni redoviti migranti**. Poseban je slučaj Slovenije, gdje je sve češća pojava tipa »modernog« **seljaka-radnika-izvangradskog dnevnog migranta** s manjim posjedom čija je proizvodnja specijalizirana i namijenjena tržištu.

primljeno prosinca 1985.

→ Rezultati rastućeg broja istraživanja u Jugoslaviji i svijetu, osobito posljednjeg desetljeća, govore o tome da migracija, odnosno prostorna pokretljivost, ne može više imati sekundarno značenje među populacii-

skim pitanjima. Naime, ovaj je proces isto tako važna komponenta u dinamici stanovništva kao što su natalitet i mortalitet (Lattes, 1984). Prostorna pokretljivost i prerasporedjavanje stanovništva dosegli su takve dimenzije da su postali važan uzročno-posljedični faktor ne samo u demografskom nego i u društveno-ekonomskom razvitku različitih područja, – osobito u vezi s urbanizacijom, industrijalizacijom, odnosno deagrarizacijom i deruralizacijom (Shaw, 1975).

Mnogobrojna empirijska istraživanja i razvoj teorije ukazuje na to da je migracija vrlo složen i raznovrstan proces, te da se tim pojmom ne može obuhvatiti samo definitivno preseljenje unutar širih geografskih područja nego i kretanja na kraćoj prostornoj relaciji (npr. unutar neke manje administrativno-teritorijalne jedinice) kao i privremena i redovita kretanja koja ne impliciraju odseljenje iz mjesta stalnog stanovanja (Goldstein, 1979). Potonji tip prostornog kretanja poznat je u stručnoj literaturi kao **kružno prostorno kretanje** (odnosno **kružna migracija**) i obuhvaća svaki odlazak s povratkom iz mjesta stalnog stanovanja u neko drugo mjesto, na kraću ili dužu udaljenost radi posla, školovanja, nabave robe i usluga i slično.

Tipovi kružne migracije mogu se razlikovati prema kriteriju trajanja i učestalosti vraćanja u mjesto stalnog stanovanja. Tako postoje **redovita** (dnevna, tjedna, mjesečna i još rjeđa), te jednokratna ili višekratna **sezonska** i **slučajna** migracija. Po teritorijalnom dometu svaki od tih tipova migracije može biti lokalni, međuregionalni ili međunarodni. Unutar grupe redovitih migranata potrebno je također razlikovati neke podtipove. Kriterij učestalosti vraćanja u mjesto stalnog stanovanja nije najvažniji u razlikovanju tih migranata nego geografski položaj njihova domaćinstva u odnosu na mjesto rada i opredjeljenje u pogledu života u gradu. Prema tim kriterijima mogu se razlikovati dva tipa redovitih migranata: **prigradski dnevni migranti** i **izvangradski redoviti migranti** (Holmes, 1971). Prigradski dnevni migranti žive u predgrađu većeg urbanog centra ili u metropolitanskoj regiji (u ruralnim ili manje urbanim naseljima). Njihov je život orijentiran na grad. Većinom su **alohtoni** migranti, jer su se preselili iz centralnog naselja u prigradsko ili su se doselili u to područje iz drugih krajeva regije, odnosno zemlje (Dickinson, 1975). Razlozi zbog kojih su se odlučili za dnevnu migraciju povezani su s visokim troškovima stanovanja u centralnom naselju, razvijenošću prometne mreže i mreže centralnih naselja, te s nižim cijenama zemljišta u okolici grada. Većinom je riječ o kvalificiranim radnicima, službenicima i stručnjacima.

U drugi tip redovitih migranata spadaju izvangradski dnevni, tjedni i privremeni migranti koji su međusobno slični po svojem društveno-ekonomskom položaju. Tom tipu redovitog migranta većinom pripadaju **autohtoni** migranti, jer su živjeli u sadašnjem mjestu stalnog stanovanja (uglavnom u seoskim naseljima) prije nego što su se opredijelili za redovitu migraciju. Opredjeljenje za tu vrstu migracija treba smatrati rješavanjem problema prostorne neravnoteže između distribucije radne snage i radnih mjesta (Holmes, 1971; George, 1959). Intenzitet redovite migracije povezan je s izraženom odvojenosti funkcije rada i stanovanja, što je odraz prostorne koncentracije radnih mjesta i geografske disperzije mjesta stanovanja (Friganović, 1970). Tjedne i privremene migracije intenzivnije su u onim regijama u kojima nije razvijena prometna mreža niti mreža urbanih centara i/ili u onim regijama koje su privredno manje razvijene, odnosno u kojima zbog nedovoljnih mogućnosti zaposlenja migranti traže posao u drugim područjima. Ti su migranti većinom nekvalificirani ili polukvalificirani, a njihovi su osobni dohoci niži. To je jedan od glavnih razloga što se ne preseljavaju u mjesto rada, jer im čak i mali poljoprivredni posjed osigurava dodatni izvor prihoda domaćinstvu. Drugi razlozi nji-

hova zadržavanja na posjedu jesu i visoki troškovi stanovanja u većim gradovima, a prisutna je i privrženost zemlji (Marković, 1974). Dakle, duže svakodnevno putovanje dnevnih migranata i odvojenosti od domaćinstva tjednih i privremenih migranata psihički su i socijalni teret što ih nose redoviti migranti. Te migrante možemo nazvati »tradicionalnim« **seljacima-radnicima**. Nasuprot njima postoji i »moderni« **seljaci-radnici**, najčešće izvangradski dnevni migranti s malim poljoprivrednim posjedom specijaliziranim za intenzivnu proizvodnju (uglavnom monokulture) za bliže urbano tržište (Klemenčič, 1980).

Iz ovoga proizlazi da redovita migracija predstavlja važnu alternativu za definitivnu migraciju u kontekstu politike prostornog planiranja u okviru opće politike društveno-ekonomskog razvoja u razvijenim i manje razvijenim regijama ili zemljama, jer se direktnim ili indirektnim mjerama može utjecati na izbor tipa prostorne pokretljivosti pri odluci o migriranju (Oliveira-Roca, 1982).

Redovita migracija, osobito dnevna, može znatno utjecati na promjenu fizionomske i društveno-ekonomske strukture ruralnih naselja stalnog stanovanja. U takvim naseljima pretežno se razvija funkcija stanovanja te poboljšavaju uslužne funkcije i komunalna infrastruktura. Drugim riječima, naselja se urbaniziraju (Vresk, 1982–83/84). Redovita migracija, osobito dnevna, može utjecati i na razvoj infrastrukture (osobito prometne) i uslužnih djelatnosti u gradu rada, jer migranti čine znatan dio njegova danjeg, a u slučaju tjednih i privremenih migranata, i noćnog stanovništva.

Velik je broj radova jugoslavenskih autora koji su se bavili empirijskim istraživanjima kružne migracije. Većina tih radova zasniva se na podacima iz popisa stanovništva, premda su mnogi temeljeni i na terenskim istraživanjima. Ovoj tematici posvetili su se demografi, sociolozi, ekonomisti (u manjoj mjeri), a osobito geografi (vidi Nejašmić, 1983). Te studije mogu se podijeliti prema tipu kružne migracije koji je analiziran, jer gotovo da i nema radova koji su migracijski proces obuhvatili u cijelosti. Šezdesete godine bile su izrazito plodne u proučavanju dnevne migracije. To je povezano s činjenicom da su prvi put pitanja o dnevnoj migraciji uključena u popis stanovništva 1961. Pedesete i šezdesete godine bile su razdoblje ubrzane industrijalizacije i urbanizacije, odnosno razdoblje kad je intenzitet dnevne (i u manjoj mjeri tjedne) migracije došao do izražaja, osobito fenomen seljaka-radnika (Puljiz, 1970). S druge strane, sedamdesetih godina rađene su studije o tzv. međurepubličko-pokrajinskoj migraciji radnika koja je postala sve intenzivnija i obuhvaćala je uglavnom redovitu kružnu migraciju ali i definitivno preseljenje. Istakli su se osobito autori iz Slovenije, republike koja je, zajedno s Hrvatskom, tijekom sedamdesetih godina postala glavno odredište radnicima iz ostalih krajeva Jugoslavije (Mežnarić, 1972; Natek, 1974; Črnivec, 1980; Micki, 1976). Velika važnost svim tipovima redovite migracije dana je u popisu stanovništva 1981, kada su prvi put postavljena pitanja radnicima, učenicima i studentima o učestalosti vraćanja u mjesto stalnog stanovanja i trajanju rada izvan mjesta stalnog stanovanja. To je povezano i s promjenom definicije stalnog stanovništva u posljednjm popisu. Naime, netko je stanovnik onog naselja koje mu je prebivalište, bez obzira gdje radi i kako se često vraća u to mjesto (RZS SRH, 1982).

Sedamdesetih godina pojavio se i značajan broj »case studies« o dnevnoj migraciji. Najčešći cilj bio im je odrediti područja dnevne migracije u centralna naselja različitih veličina i učinak te migracije na organizaciju prostora. I među ovim radovima najviše je geografskih (vidi Bakić i Dimić, 1978; Belec, 1976; Feleta, 1977; Vaizovič, 1973; Vresk, 1978).

Cilj je ovog rada odrediti glavna obilježja različitih tipova kružne migracije radnika u Jugoslaviji, što može poslužiti kao osnova za daljnje istraživanje tog procesa.

Jedini izvori podataka na temelju kojih je to moguće ostvariti jesu popisi stanovništva, osobito onaj iz 1981. Analiza je zbog toga ograničena na dnevna, tjedna i rjeđa kretanja između mjesta stalnog stanovanja i mjesta rada, a obuhvaća samo ono aktivno stanovništvo koje je u radnom odnosu na određeno ili neodređeno vrijeme u društvenom ili privatnom sektoru privrede. Imajući to u vidu, kružna se migracija razmatra kroz tri osnovna tipa: **dnevni**, **tjedni** i **privremeni**. Privremeni tip uključuje rjeđe, ali redovite povratke u mjesto stalnog stanovanja (npr. dva puta na mjesec, jednom na mjesec) kao i povremena neredovita kretanja između mjesta rada i stalnog stanovanja. Svaki od tih tipova može se zbivati unutar općine (**lokalna migracija**), između dvije općine iste republike (**međupćinska migracija**) i između dvije republike, odnosno pokrajine (**međurepubličko-pokrajinska migracija**).

Prema podacima iz popisa stanovništva redovite migrante može se razlikovati prema spolu, zanimanju, djelatnosti i statusu s obzirom na trajanje rada izvan mjesta stalnog stanovanja.

obujam, razvoj i pravci redovite migracije radnika

U Jugoslaviji je 42% radnika u društvenom i privatnom sektoru zaposleno izvan mjesta stalnog stanovanja. Uglavnom su to dnevni migranti: čak svaki treći radnik u zemlji! Posljednjih dvadesetak godina intenzitet dnevne migracije uglavnom se nije mijenjao: od 1961, kada je svaki četvrti radnik bio dnevni migrant, dnevna migracija porasla je gotovo za 56% u šezdesetim godinama, dok je u međupopisnom razdoblju, 1971–1981, bila veća gotovo za 53%. Međutim, rast dnevne migracije bio je znatno veći od porasta ukupnog broja radnika u razdoblju 1961–1971. U manje razvijenim republikama i pokrajini Kosovo porast dnevnih migranata u razdoblju 1971–1981, čak je manji od rasta ukupnog broja zaposlenih, dok je u razvijenim republikama, Sloveniji i Hrvatskoj, te pokrajini Vojvodini veći (tablica 1). Inače je u Sloveniji i Hrvatskoj udio dnevnih migranata

Tablica 1

Porast ukupnog broja radnika i dnevnih migranata u Jugoslaviji po republikama i pokrajinama, 1961–1971 i 1971–1981

Republike i pokrajine	Indeks		Indeks	
	Radnici ukupno	Dnevni migranti	Radnici ukupno	Dnevni migranti
JUGOSLAVIJA	117,1	155,8	148,7	153,1
Bosna i Hercegovina	115,4	147,2	173,2	158,8
Crna Gora	121,0	173,0	164,9	91,8
Hrvatska	109,7	137,7	139,4	199,3
Makedonija	121,5	137,0	162,3	119,6
Slovenija	118,8	148,0	134,1	166,9
Srbija	121,4	185,2	147,7	119,6
Srbija izvan pokrajina	127,9	192,1	146,3	108,7
Kosovo	128,2	204,0	180,3	113,5
Vojvodina	106,6	153,0	142,4	169,5

Izvor: Popisi stanovništva 1961, 1971 i 1981, Savezni zavod za statistiku, Beograd.

(60,7%, odnosno 44,3%) znatno iznad prosjeka za Jugoslaviju (35,0%) dok je u manje razvijenoj Bosni i Hercegovini nešto iznad prosjeka (38,9%). U slučaju razvijenih regija visok je udio povezan s razvijenom prometnom mrežom i gustoćom naseljenosti, a time i s razvijenijom hijerarhijskom centralnih naselja kao i dekoncentracijom izvanpoljoprivrednih djelatnosti (osobito u Sloveniji) i sve većim razvojem intenzivne poljoprivrede na malim posjedima za urbano tržište. U slučaju Bosne i Hercegovine najvjerojatnije se radi o dnevnoj migraciji na dužoj relaciji radi veće koncentracije privrednih djelatnosti i veće gustoće naseljenosti, a i većeg broja seoskih domaćinstava s malim poljoprivrednim zemljištem ili bez njega.

Tjedni i privremeni migranti čine zajedno oko 16% svih redovitih migranata u Jugoslaviji. Međutim, u privredno nedovoljno razvijenim regijama njihov udio dostiže čak 30%. Potrebno je istaći da važnost triju tipova redovitih migracija varira po teritorijalnom dometu (tablica 2). Dnevna migracija najintenzivnija je u općinskim okvirima, ali također prevladava u apsolutnom smislu između općina iste republike/pokrajine dok jedino u Hrvatskoj i Sloveniji, te Vojvodini, također prevladava u međurepubličko-pokrajinskoj migraciji. Tjedna je migracija najintenzivnija u međuopćinskim relacijama unutar republika/pokrajina, ali ne prevladava. Zanimljivo je istaći da privredno nedovoljno razvijene republike i pokrajina Kosovo, kao i Srbija izvan pokrajina, imaju veći udio tjednih migranata u ukupnom broju lokalnih međuopćinskih kretanja u odnosu na prosjek za Jugoslaviju. Privremena migracija najintenzivnija je u međurepubličko-

Tablica 2

Redovita migracija radnika prema teritorijalnom dometu u Jugoslaviji, po republikama i pokrajinama, 1981

2a — Dnevna migracija				
Republike i pokrajine	Ukupna migracija	Lokalna migracija	Međuopćinska migracija	Međurepubličko-pokrajinska migracija
JUGOSLAVIJA	2.151.695 (100,0)	% 58,9	% 38,1	% 1,8
Bosna i Hercegovina	391.994	61,7	35,6	2,6
Crna Gora	29.984	86,4	12,5	0,8
Hrvatska	632.132	47,5	50,7	1,6
Makedonija	68.286	78,5	20,9	0,5
Slovenija	457.313	57,3	42,3	0,3
Srbija izvan pokrajina	370.100	73,4	25,3	1,0
Kosovo	63.687	72,9	25,6	1,0
Vojvodina	138.199	47,1	27,1	9,4
2b — Tjedna migracija				
JUGOSLAVIJA	168.637 (100,0)	23,5	57,1	18,3
Bosna i Hercegovina	48.247	23,1	44,7	31,0
Crna Gora	4.905	47,9	43,0	8,1
Hrvatska	37.399	17,6	66,4	15,7
Makedonija	12.230	35,4	59,7	39,0
Slovenija	8.577	18,5	77,3	3,7
Srbija izvan pokrajina	40.941	27,5	61,5	10,0
Kosovo	10.033	14,0	55,4	29,2
Vojvodina	6.305	16,6	48,6	29,6

(nastavak tablice 2)

Republike i pokrajine	Ukupna migracija	Lokalna migracija	Međupćin-ska migracija	Međurepubličko-pokrajinska migracija
2c — Privremena migracija				
JUGOSLAVIJA	242.084 (100,0)	6,6	37,0	54,9
Bosna i Hercegovina	112.299	3,6	17,8	77,0
Crna Gora	7.945	14,1	42,2	44,2
Hrvatska	36.923	10,2	68,0	24,5
Makedonija	15.161	12,7	50,1	33,1
Slovenija	5.240	13,5	72,6	14,1
Srbija izvan pokrajina	44.353	8,2	60,5	29,3
Kosovo	17.669	2,1	14,1	77,2
Vojvodina	3.814	9,5	28,5	53,9

Izvor: Tablogram 100 iz dokumentacije popisa stanovništva 1981, Savezni zavod za statistiku.

-pokrajinskoj migraciji – s izuzetkom u Hrvatskoj, Sloveniji, Srbiji izvan pokrajina i Makedoniji. Kretanja između općina unutar ovih republika prevladavaju u privremenoj migraciji. Valja ukazati i na to da na Kosovu i Bosni i Hercegovini preko 77⁰/₁₀₀ svih privremenih migranata radi u drugoj republici, odnosno pokrajini Vojvodini. Radnici iz Bosne i Hercegovine prevladavaju (apsolutno i relativno) u međurepubličko-pokrajinskoj tjednoj i privremenoj migraciji (tablica 3), dok su migranti iz Vojvodine najbrojniji u dnevnoj međurepubličko-pokrajinskoj migraciji zbog migracijskih tokova iz ove pokrajine u Srbiju izvan pokrajina.

Hrvatska se ističe kao glavno odredište tjedne i privremene migracije iz drugih republika i pokrajina, a za njom slijedi Slovenija s najvećom pozitivnom razlikom između privremenih migranata i emigranata (43.508). Bosna i Hercegovina ima izrazito negativnu razliku (-81.748). Druge manje razvijene republike i pokrajina Kosovo u apsolutnom smislu znatno manje sudjeluju u međurepubličko-pokrajinskoj migraciji, a najznačajniji je tok između Kosova i Srbije izvan pokrajina. Pravci i razlike u obujmu tokova redovite međurepubličko-pokrajinske migracije slični su onima za definitivnu migraciju. Međutim, pozitivna razlika između redovitih migranata Bosne i Hercegovine i Slovenije u korist Slovenije veća je od pozitivne razlike u definitivnoj migraciji između ove dvije republike (33.627, odnosno 28.200). Obratno je u slučaju Bosne i Hercegovine te Hrvatske, to jest, veća je pozitivna razlika u korist Hrvatske u definitivnoj migraciji nego u redovitoj migraciji (182.346, odnosno 50.250), a isto je tako u Bosni i Hercegovini te Srbiji izvan pokrajina (72.971 odnosno 10.783). S druge strane, pozitivna razlika za Sloveniju u odnosu na Hrvatsku u redovitoj migraciji znatno je manja od definitivne migracije. Slovenija se dakle uključila u međurepubličko-pokrajinsku migraciju kao imigracijsko područje kasnije nego drugi razvijeni krajevi zemlje. Najvjerojatnije će se znatan dio privremenih migranata iz drugih regija koji rade u ovoj republici pretvoriti u definitivne migrante, a na to ukazuje i podatak da je pozitivna bilanca definitivne migracije Slovenije u posljednjem međupopisnom razdoblju porasla za 206⁰/₁₀₀ u odnosu na pozitivnu bilancu od 1961–1971, dok su pozitivne bilanse drugih razvijenih republika porasle neznatno ili su se čak smanjile (SZS, 1984).

Iz analize proizlazi da su razlike u razini razvijenosti republika i pokrajina glavni činitelj koji utječe na intenzitet i pravac triju glavnih tipova redovite migracije. U razvijenim krajevima dnevna migracija prevladava u svim relacijama: unutar općine i među općinama u okviru republike/po-

Tablica 3

Tokovi međurepubličko-pokrajinske redovite migracije, 1981

Republike/pokrajine Iz/U	Bosna i Hercegovina	Crna Gora	Hrvatska	Makedonija	Slovenija	Srbija izvan pokrajina	Kosovo	Vojvodina
Bosna i Hercegovina	—	2.110	3a — Dnevna migracija	20	176	2.303	129	20
Crna Gora	84	—	5.411	10	6	77	7	5
Hrvatska	2.663	114	57	19	6.562	225	463	74
Makedonija	—	—	—	—	—	130	—	229
Slovenija	—	—	2	—	—	—	—	—
Srbija izvan pokrajina	1.375	32	1.279	77	50	—	1.752	409
Kosovo	21	5	104	183	12	350	—	—
Vojvodina	32	3	43	47	43	12.614	—	—
			259					
Bosna i Hercegovina	—	154	3b — Tjedna migracija	27	1.863	2.840	925	23
Crna Gora	189	—	9.140	4	6	154	6	13
Hrvatska	485	23	28	22	4.919	227	205	10
Makedonija	8	10	—	—	18	198	10	209
Slovenija	16	—	24	1	—	78	5	5
Srbija izvan pokrajina	425	268	214	505	184	—	1.685	778
Kosovo	23	48	245	1.710	49	1.080	—	—
Vojvodina	48	5	142	10	32	1.628	—	—
			3c — Privremena migracija					
Bosna i Hercegovina	—	1.799	40.758	286	31.698	8.673	2.962	345
Crna Gora	614	—	350	186	406	1.444	201	313
Hrvatska	1.911	261	—	92	5.187	1.053	333	48
Makedonija	281	427	—	—	1.461	1.521	226	274
Slovenija	84	84	823	20	—	165	62	87
Srbija izvan pokrajina	1.233	1.512	238	1.054	3.009	—	2.616	834
Kosovo	494	913	2.748	299	2.233	8.025	—	—
Vojvodina	156	17	1.682	49	254	1.125	—	—
			454					

Izvor: Tablogram 100 iz dokumentacije popisa stanovništva 1981, Savezni zavod za statistiku, Beograd.

krajine. Osim toga, većina tjednih i privremenih migranata-stanovnika razvijenih republika i pokrajine Vojvodine radi unutar tih teritorijalno-političkih jedinica. To ujedno znači da su veće mogućnosti zaposlenja u okviru same republike, te da postojanje suvremene prometne mreže i razvijenije hijerarhije centralnih naselja omogućuje da se za kraće vrijeme putuje na dužu udaljenost (odatle važnost međuopćinske dnevne migracije u tim republikama), te da su izvanpoljoprivredne djelatnosti sve više dekoncentrirane. Time se ujedno može objasniti činjenica da se jedino u razvijenim republikama uz povećani broj radnika u 1981. u odnosu na 1971. još više povećao broj dnevnih migranata (vidi tablicu 1).

U privredno nedovoljno razvijenim republikama i pokrajini Kosovo dnevna migracija ima izrazito lokalni karakter a to je odraz loših prometnih veza i izolacije naselja zbog geografskog položaja (osobito u brdsko-planinskim krajevima). U vezi s time veći je i udio tjedne i privremene migracije u okviru republike što može biti i posljedica prevelike koncentracije radnih mjesta u malom broju većih urbanih centara. Nasuprot situacije u razvijenim krajevima, radnici manje razvijenih republika i pokrajine Kosovo traže zaposlenje u drugim krajevima zemlje, a s druge strane, u razvijenim je republikama potražnja baš za nekvalificiranim i polukvalificiranim radnicima veća od ponude radnika koji su stanovnici tih republika.

Osim ekonomskih razloga, ovdje je tradicija ili tzv. lančana migracija važan faktor u razlikovanju intenziteta međurepubličko-pokrajinske migracije. Iz Bosne i Hercegovine, na primjer, od pedesetih godina odlijeva se radna snaga u druge krajeve zemlje, a to se još više intenziviralo u vrijeme jačih struja vanjske migracije iz razvijenih krajeva. Suprotan je primjer Makedonija koja i danas malo sudjeluje u privremenoj i definitivnoj međurepubličko-pokrajinskoj migraciji, a oduvijek se isticala u vanjskoj privremenoj i definitivnoj migraciji.

Od redovitih migranata preko 70% to su postali sedamdesetih godina, a među tjednim i privremenim migrantima takvih ima čak 80%. U Jugoslaviji u cjelini kao i u svim republikama i pokrajinama to je veći udio dnevnih migranata u ukupnom broju zaposlenih izvan mjesta stalnog stanovanja što su ti radnici ranije postali migranti, dok je uglavnom obratno u slučaju tjednih i privremenih migranata (tablica 4). Riječ je o tome da dnevni migranti duže zadržavaju taj status, a to je možda povezano s poboljšanjem prometnih veza i/ili približavanjem mjesta rada i stanovanja

Tablica 4

Tipovi redovite migracije prema trajanju rada izvan mjesta stalnog stanovanja, 1981

Trajanje rada	— u %			
	Dnevna migracija	Tjedna migracija	Privremena migracija	UKUPNO
Manje od 1 godine	74,6	9,5	15,5	100,0
1— 2 godine	73,9	9,7	15,9	100,0
3—5 godina	80,4	7,5	11,7	100,0
6—10 godina	85,3	7,5	8,4	100,0
11—15 godina	87,8	5,1	6,6	100,0
16—20 godina	89,4	4,6	5,4	100,0
Više od 20 godina	91,0	4,1	3,9	100,0
Ukupno:	83,1	6,5	9,4	100,0

Izvor: Tablogram 100 iz dokumentacije popisa stanovništva 1981, Savezni zavod za statistiku, Beograd.

zbog veće disperzije izvanpoljoprivrednih djelatnosti. Nadalje, moguće je da se dio tjednih i privremenih migranata pretvara u dnevne ili se definitivno odseljava u mjesto rada, jer migrant ne može duže biti odvojen od svog kućanstva.

demoekonomska struktura različitih tipova redovitih migranata

Radnici nemigranti i redoviti migranti dosta se razlikuju u pogledu grane djelatnosti u kojoj su najviše zaposleni. Naime, svaki treći nemigrant radi u industriji i rudarstvu, svaki deseti u trgovini dok je 8% zaposleno u društveno-političkim zajednicama i organizacijama. Također, najviše je dnevnih migranata u industriji i rudarstvu (42,6%) ali ih je dosta zaposlenih i u građevinarstvu (10,5%) i trgovini (9,5%). U građevinarstvu, međutim, najviše su zaposleni tjedni migranti – više od 36% radi u toj grani djelatnosti, dok ih oko četvrtine radi u industriji i rudarstvu. Građevinarstvo dominira kao glavni izvor radnih mjesta (43%) za privremene migrante, a potom industrija i rudarstvo (18%). Promet i veze na trećem su mjestu po broju tjednih i privremenih migranata.

Redoviti migranti što se tiče zanimanja, većinom su industrijski i srodni radnici, dok među nemigrantima prevladavaju neproizvodna zanimanja: trgovačko osoblje (8,5%) i službenici (administrativci 8,5%, financijski radnici 6,9%). Među dnevnim migrantima najbrojniji su radnici u trgovini (7%), građevinski radnici (6,6%) i metalci (6,3%), a u tjednoj migraciji najviše je građevinskih radnika (25,3%), transportnih radnika (8,5%) i metalaca (5,7%). Isti je redoslijed privremenih migranata (32%, 6%, odnosno 5,3%).

Znatno veći broj redovitih migranata čine muškarci, za razliku od definitivne migracije u kojoj prevladavaju žene. Među nemigrantima 40,6% jesu žene, dok ih je trećina u dnevnoj migraciji, a znatno manje u tjednoj (14,6%) i privremenoj (12,6%). Vrlo se razlikuju, međutim, zanimanja ženskih i muških redovitih migranata. Dok se nemigranti, a u znatno većoj mjeri redoviti muški migranti, bave neposrednom proizvodnjom, nemigrantice i redovite migrantice pretežno su u neproizvodnim zanimanjima.

Tablica 5

Udio poljoprivrednika, rudara, industrijskih i srodnih radnika u ukupnom broju nemigranata i redovitih migranata po spolu, 1981

	— U %			
	Nemigranti	Dnevni migranti	Tjedni migranti	Privremeni migranti
	7a. Radnici			
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0
Industrijski i srodni radnici	51,0	66,3	75,8	77,7
	7b. Radnice			
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0
Industrijski i srodni radnici	23,5	32,0	29,6	24,6

Izvor: Tablogram 92 iz dokumentacije popisa stanovništva 1981, Savezni zavod za statistiku, Beograd.

ma. Što se tiče muškaraca, građevinski radnici prevladavaju u svakom od tipova redovite migracije (u dnevnoj 9,5⁰%, u tjednoj 29,6⁰%, u privremenoj 36,5⁰%). Slijede metalci i transportni radnici među dnevnim migrantima (8,5⁰%, odnosno 7,5⁰%) dok su potonji drugi po brojnosti u tjednoj i privremenoj migraciji (9,9⁰%, odnosno 6,5⁰%) a metalci treći (6,5⁰% odnosno 5,9⁰%). S druge strane, prevladavaju tzv. službenice među nemigranticama (24,7⁰%) i dnevnim migranticama (22,8⁰%), dok u tjednoj i privremenoj migraciji ima najviše ugostiteljskih radnica (10,5⁰%, odnosno 17,8⁰%). Među tjednim migranticama na drugom mjestu jesu prerađivači tekstila (9,8⁰%) a u privremenoj migraciji medicinsko osoblje (9,1⁰%). Dakle i među nemigranticama i migranticama prevladavaju tzv. ženska zanimanja. Izgleda da je status redovitog migranta kod žena noviji nego kod muškaraca, i to u svim glavnim grupama zanimanja (tablica 6). Osobito je taj status nov kod radnica u uslugama, trgovini i među stručnim osobljem, što je svakako povezano s višim stupnjem stručnog obrazovanja žena i sve manjom važnošću tradicionalne uloge žene kao domaćice i majke, te njezinom sve većom uključenošću u radnu snagu.

Tablica 6

Redoviti migranti u Jugoslaviji prema trajanju rada izvan mjesta stalnog stanovanja, po spolu i zanimanju, 1981

— u %

Grupe zanimanja i spol	Trajanje rada izvan mjesta stalnog stanovanja		
	Do 10 godina	Više od 10 godina	Ukupno
Ukupno			
Muško	69,7	30,3	100,0
Žensko	79,0	21,0	100,0
Poljoprivredni i srodni radnici			
Muško	65,8	34,2	100,0
Žensko	80,3	19,7	100,0
Rudari, industrijski i srodni radnici			
Muško	69,1	30,9	100,0
Žensko	75,5	24,5	100,0
Radnici u trgovini			
Muško	68,0	32,0	100,0
Žensko	82,6	17,4	100,0
Radnici u uslugama			
Muško	71,1	28,9	100,0
Žensko	79,8	20,2	100,0
Osoblje društvene zaštite			
Muško	61,8	38,2	100,0
Žensko	72,5	27,5	100,0
Upravni, administrativni i srodni radnici			
Muško	69,2	30,8	100,0
Žensko	78,9	21,1	100,0
Rukovodeće osoblje			
Muško	67,6	32,4	100,0
Žensko	71,1	28,9	100,0
Stručno osoblje			
Muško	82,4	17,6	100,0
Žensko	78,1	21,9	100,0

Grupe zanimanja i spol	Trajanje rada izvan mjesta stalnog stanovanja		
	Do 10 godina	Više od 10 godina	Ukupno
Ostala zanimanja			
Muško	83,3	16,7	100,0
Žensko	93,0	7,0	100,0
Radnici bez zanimanja			
Muško	79,0	21,0	100,0
Žensko	82,3	17,7	100,0

Izvor: Tablogram 92 iz dokumentacije popisa stanovništva 1981, Savezni zavod za statistiku, Beograd.

Može se zaključiti da većina redovitih migranata i dalje obavlja zanimanja i radi u granama djelatnosti koje su niskoproduktivne i u kojima prevladavaju niski osobni dohoci – kao što je slučaj s građevinskim radnicima među migrantima, te s ugostiteljskim i tekstilnim radnicima među migranticama. Međutim, izgleda da je kvalifikacijska struktura dnevnih migranata sličnija nemigrantima, to jest viša nego kod tjednih i privremenih migranata, i to osobito u razvijenim krajevima zemlje. Najvjerojatnije u ovim republikama prevladavaju već spomenuti **prigradski alohtoni dnevni migranti** (Vresk, 1984), dok su u manje razvijenim regijama najbrojniji **redoviti autohtoni migranti**. Poseban je slučaj Slovenije, gdje je sve češća pojava **»modernog«** **seljaka-radnika izvangradskog dnevnog migranta** (Klemenčič, 1980).

Može se, dakle, reći da je redovita, a osobito dnevna migracija postala važna alternativa u društveno-ekonomskom razvoju, a posebno u urbanizaciji jugoslavenskog društva.

LITERATURA

- Bakić, R.; B. Dimić: »Dnevne migracije stanovništva u Uroševac« **Glasnik Srpskog geografskog društva**, sv. 58, 1978, br. 1, str. 35—46.
- Belec, B.: »Gibanje prebivalstva in spreminjanje demografske strukture v obmejnih področjih severovzhodne Slovenije«, **Geografski vestnik**, Ljubljana, 1976, št. 48, str. 141—145.
- Črničev, Ž.: »Aktuelna pitanja unutrašnjih migracija-imigraciona iskustva«, **Socijalna politika**, Ljubljana, 1980, br. 3, str. 15—22.
- Dickinson, P. E.: »The Geography of Communiting: The Netherlands and Belgium«, **Geographical Review**, 1957, 47, pp. 521—538.
- Feletar, D.: »Dnevne migracije u Koprivnicu«, **Geografski glasnik**, Zagreb, 1977, br. 39, str. 45—64.
- Friganović, M.: »Gravitacijske zone dnevne migracije u radne centre Hrvatske«, **Geografski glasnik**, Zagreb, 1970, br. 32, str. 89—98.
- George, P.: **Questions de Geographie de la Population**, Paris, Institut National d'etudes demographiques, Travaux et Documents, Cahier, 1959, br. 34, p. 229.
- Goldstein, S.: Research Priorities and Data Needs for Establishing and Evaluating Population Distribution Politices, UN/UNFPA Workshop on Population Distribution Policies in Development Planning, Bangkok, sep. 1979, p. 61.
- Holmes, J. H.: »External Commuting as a Prelude to Suburbanization«, **Annals of the Association of American Geographers**, 61/1971, br. 4, pp. 774—790.
- Klemenčič, V.: »The Problem of the Semi-agrarian Structure in the Semi-urban zones in Slovenia«, **Geographica Slovenica**, Ljubljana, 1980, br. 11, str. 9—16.
- A. Lattes: »Territorial Mobility and Redistribution of the Population. Recent Developments«, in: **Population Distribution, Migration and Development — International Conference on Population**, 1984, New York, UN, 1984, pp. 74—106.
- Mežnarić, S.: »Delavci iz drugih jugoslovenskih republik in pokrajin v Sloveniji«, **Vidiki samoupravljanja 75**, Ljubljana, Raziskovalni center za samoupravljanje, RS ZSS, 1982, str. 161.
- Marković, P.: **Migracije i promene agrarne strukture**, Zagreb, Centar za sociologiju sela, grada i prostora IDIS-a 1974, str. 126.
- Micki, S.: »Radnici iz drugih republika u privredi Slovenije«, **Socijalna politika**, 1976, br. 10, str. 26—31.
- Natek, M.: »Sezonski radnici iz drugih republika Jugoslavije u Sloveniji«, u: **Zbornik IX kongresa geografa Jugoslavije**, Sarajevo, 1974, str. 351—359.
- Nejašmić, I.: »Bibliografija radova o unutrašnjoj migraciji stanovništva Jugoslavije u poslijeratnom razdoblju (1945—1981)«, **Rasprave o migracijama**, 83, Zagreb, 1983, str. 190.
- Oliveira-Roca, M.: »Politika razmještaja stanovništva — neka iskustva razvijenih i zemalja u razvoju«, **Statističar**, IV/1982, br. 10, str. 139—161.
- Puljiz, V.: »Deagrarnizacija i budućnost individualnog posjeda«, **Naše teme**, Zagreb, 1970, br. 10/11, str. 1867—1881.
- RSZ SRH: »Popis stanovništva 1981 — rezultati po naseljima«, **Dokumentacija 501**, Zagreb, RZS, 1982.
- SZS, Saopštenje, br. 365, god. XXVII, 3. 02. 1984.
- Shaw, R. P.: *Migration Theory and Fact — a Review and Bibliography of Current Literature*, Bibliography Series no. 5, Regional Science Research Institute, Philadelphia, 1975, p. 203.
- Vajzović, D.: »Dnevne migracije u Mostar«, **Geografski pregled**, Sarajevo, 1973, sv. 14/15, 1970—1971, Zagreb, str. 57—78.
- Vresk, M.: »Gradska regija Zagreba«, **Geografski glasnik**, 1978, br. 40, str. 59—87.
- Vresk, M.: »Neka obilježja urbanizacije SRH 1981. godine«, **Radovi geografskog instituta u Zagrebu**, Zagreb, 1982-83, br. 17/18, str. 39—53.
- Vresk, M.: »Dnevni urbani sistem Zagreba«, **Geografski glasnik**, Zagreb, 1984, br. 46, str. 109—118.

Types of Labour Commuting in Yugoslavia

Summary

The paper contains theoretical discussion on the definition and the typology of labour commuting (daily, weekly and longer-interval), a review of the study of this phenomenon in Yugoslavia as well as the main characteristics of different types of labour commutings based on data from the Population Census of 1971 and 1981. Labour commuting within and between communes as well as between republics and/or autonomous provinces is analyzed. It came out that differences in the level of regional development are the main factor that affects the intensity and direction of the three main types of labour commuting. In the developed regions daily commuting of workers dominates at all levels. In the less developed regions it prevails only within a commune as a result of a poor transportation system and of the geographical isolation of many settlements. A non-economic factor that differentiates the intensity of inter-regional labour commuting is tradition which is reflected in the appearance and importance of longer-interval chain commuting.

According to the 1981 Population Census of Yugoslavia 42% of workers employed in the public and private sector of the economy were commuters. Even a third of the employed commute daily. While most of the weekly and longer-interval commuters work in the construction sector, industrial workers are the most numerous in daily commuting. In general most of the commuters are male and blue-collar workers. As a rule, female commuters are white-collar workers and commute daily.

Based on the literature and data available on this matter, the author puts forward the assumption that in the developed regions of the country the so-called *allochthonous exurbanite daily commuters* prevail, while in the less developed regions the so-called *external autochthonous commuters* are dominant. Most of

Типы миграции рабочей силы в Югославии

Резюме

В работе теоретически обсуждается дефиниция и типизация постоянной миграции рабочей силы (т. е. перемещение из места проживания в место приложения труда и ежедневное, еженедельное или более редкое возвращение в место проживания), подводятся итоги исследования этого феномена в Югославии и основных характеристик различных типов постоянной миграции рабочей силы по данным переписи из 1971 и 1981 гг. Проведено исследование постоянного миграционного перемещения внутри общин, между общинами одной республики и автономного края и далее между республиками и автономными краями. Установлено, что дифференциация уровней развития республики и автономного края является основным фактором непосредственно влияющим на потоки трех основных типов постоянной миграции. В развитых регионах преобладает ежедневная маятниковая миграция во всех отношениях, однако в экономически слабо развитых регионах и автономном крае Косово ежедневная маятниковая миграция отличается весьма локальным характером в результате неудовлетворительных путей сообщения и изолированности поселенки ввиду неблагоприятного географического положения.

Значительным фактором в определении интенсивности миграционных перемещений между республиками и краями является традиция отражающаяся в цепной миграции. В Югославии в 1981 г. 42% рабочей силы занятой в общественном и частном секторах работаю вне места проживания. Это в основном образом ежедневные мигранты: каждый третий трудящийся в стране! Большая часть мигрантов используется в промышленности или же горнодобывающей промышленности, однако преобладаю еженедельные и временные мигранты в строительстве. Преобладают главным образом мигранты-мужчины занятые в

these commuters are peasant-workers in the traditional sense, although in the most developed areas of Croatia and specially Slovenia the number of peasant-workers-commuters (with small farm with market-oriented production) has been increasing in the last decade.

производстве, тогда с как среди женщин преобладает доля мигранток занятая вне отраслей производства которая постоянно и ежедневно возвращается в место проживания.

Анализ данных и существующая литература толкующая эти вопросы позволяет шиявить определение предположения относительно преобладания в развитых краях т.наз. **пригородных автохтонны дневных мигрантов** а в менее развитых краях заступлени **внегородские автохтонные постоянные мигранты**. Особое место жмеет случай Словении в которой чаще всего преобладает тип »современного крестьянина-рабочего-внегородского дневного мигранта« с небольшим имуществом и специализипованным производством для товарооборота.